

Nyárfádi Krisztián:
Deviáns oksági láncok és szándékos cselekvés

A cselekvésmélet központi nehézsége abban áll, hogy miképpen különböztessük meg azokat az eseményeket, melyeket mi *teszünk*, azoktól az eseményektől, amelyek pusztán *történnek* velünk. Intuitív módon különbséget teszünk a kar pusztá felemelkedésének eseménye, valamint a karom felemelésének eseménye között. Az előbbi pusztán megtörténik velünk, az utóbbit azonban mi tesszük. De vajon miben áll ez a különbség? Úgy is fogalmazhatnánk, hogy *ez a cselekvésmélet első kérdése* (Enç 2003).

Bizonyos értelemben azonban akkor is cselekszünk, ha teszem azt alvás közben az egyik oldalunkról a másikra fordulunk. Ezt az esetet azonban vonakodnánk *szándékos* cselekvésnek tekinteni. Hasonlóképpen: míg az ennivaló elfogyasztását hajlamosak vagyunk a szándékos cselekvés paradigmátikus esetének tekinteni, addig ugyanannak az ennivalónak az emésztését azonban nem (Williamson előkészületben). Talán érdemes a fenti kérdést a következőképpen pontosítani. Miképpen különböztetjük meg egymástól azokat az eseményeket, melyeket joggal tekintünk *szándékos* cselekvésnek, azoktól az eseményektől, amelyek pusztán történnek velünk? Másképpen fogalmazva: miképpen értjük meg az úgynevezett *szándékos* cselekvéseket?

Utóbbi kérdést azonban kétféleképpen is érthetjük. Egyfelől *fogalmi*, vagy *definíciós* kérdésként: vajon mit jelent az, hogy valaki szándékosan hajt végre egy cselekvést? Másfelől azonban érthetjük *magyarázati* kérdésként is: vajon miképpen magyarázzuk meg a szándékos cselekvéseket? (Úgy tűnik, ahhoz, hogy egy szándékos cselekvést magyarázzunk, már előzetesen tudnunk kell, hogy az adott esemény szándékos cselekvés.¹) A továbbiakban a kérdést mindvégig az első értelemben, fogalmi kérdésként fogom érteni.

Az egyik leggyakoribb, erős intuitív alappal rendelkező válaszkísérlet szerint az a mód tesz egy adott eseményt szándékos cselekvéssé, ahogy azt a bizonyos eseményt egy másik esemény okozta. Egy analógia talán megvilágító lehet.

¹ V.ö. Huoranszki 2013, valamint Mele 1992a.

Vegyük például a bankjegyeket, vagy a lőtt sebeket. Ami valódi bankjeggyé tesz egy bankjegyet az, hogy a Nemzeti Bank bocsátotta ki. Ami valódi lőtt sebbé tesz egy sebhelyet, az az a mód, ahogyan keletkezett. Ha a bankjegyet nem a Nemzeti Bank bocsátotta ki, akkor az nem valódi bankjegy. Ha a seb nem lövés következtében állt elő, akkor az nem lőtt seb. Még akkor sem, ha a hamis bankjegy a valóditól, vagy a lőtt seb a más módon keletkezett sebtől kvalitatív tulajdonságai tekintetében semmiben sem különbözik. Egy valódi bankjegyet vagy egy lőtt sebet részben az úgynevezett *történeti tulajdonságai* tesznek azzá, amik: valódi bankjeggyé vagy éppen lőtt sebbé.²

Többek szerint valahogy így állhat a helyzet a szándékos cselekvésekkel is. Ami egy eseményt szándékos cselekvéssé tesz, az nem más, mint a *megfelelő mentális esemény*, amely a szóban forgó eseményt *okozta*. Nagy vonalakban ezt az elgondolást tekinthetjük a *szándékos cselekvés oksági elméletének*. A kortárs cselekvéseméletek esetén ez a megfelelő mentális elem leggyakrabban az *indok* vagy a *szándék*.

Az eddig mondottak talán lehetővé teszik a szándékos cselekvés egy előzetes definícióját. E definíció szerint:

'E' esemény akkor és csak akkor tekinthető szándékos cselekvésnek, ha 'E'-t a megfelelő mentális esemény (indok [*reason*] vagy szándék [*intention*]) okozta.

Ezen proto-analízis szerint a szándékos cselekvés *szükséges és elégséges feltétele* a megfelelő mentális esemény, valamint annak a testi mozgásra gyakorolt oksági hatása. Ha rendelkezünk egy, a karunk felemelésére irányuló szándékkal, továbbá e szándékunk következtében emelkedik fel a karunk, akkor mondhatjuk, hogy szándékosan emeltünk fel a karunk.

Az iménti definíció kapcsán azonban, úgy tűnik, több nehézség is felmerül. Először is nem világos, hogy a szándék tényleg szükséges feltétele-e annak, hogy egy adott eseményt szándékos cselekvésnek tekintsünk. Gondoljunk például a *habitualt cselekvések* esetére. Miközben előadást tartunk, a legtöbbször különös mozdulatokat végez, gesztikulál (Huoranszki 2003). Ezen gesztusokat azonban annak ellenére szoktuk szándékos cselekvésnek tekinteni, hogy nem gondoljuk azt, hogy az ágens egy előzetesen kialakított szándékkal is rendelkezik. Hasonló

² Vö. Mele 2003, 51–52.

okokból jelent nehézséget az *impulzív cselekvések*, vagy az úgynevezett *intrinzi- kusan motivált cselekvések* esete. Az előbbire példa volna az, amikor dühünkben az öklünket rázzuk. Az utóbbira pedig mikor hirtelen ötlettől vezérelve megnyalunk valami bolyhosat (Hursthouse 1991), vagy mikor az éjszaka közepén csak úgy zongorázni támad kedvünk (Davidson 1974/2001). Mindkét eset intuitíve szándékos cselekvésnek tekinthető. De vajon szükséges-e egyúttal egy előzetesen kialakított szándékot, továbbá annak oksági hatását feltételeznünk ahhoz, hogy a testi mozgásokat szándékos cselekvésnek tekinthessük?

Felhozhatnánk az úgynevezett *járadékos cselekvések* esetét is. Mikor reggel munkába indulunk, kilépünk az ajtón, a bal lábunk a jobb után tesszük, átke- lünk a zebrán, stb. Vajon ebben az esetben helyénvaló leírás-e az, ha azt mon- danánk, bizony szándékunkban állt pont így és így lépni? Talán nem. Lépése- inket intuitíve ennek ellenére szándékos cselekvésnek minősítenénk. Ezek az esetek egytől-egyig arra mutatnak rá, hogy a szándék, és annak oksági hatása *nem szükséges* feltétele annak, hogy egy eseményt szándékos cselekvésnek tekint- sünk.³

Másodszor (és e tanulmány szempontjából ez a fontosabb nehézség): a szán- dék és annak oksági hatása – úgy tűnik – *nem is elégséges* feltétele annak, hogy egy eseményt szándékos cselekvésnek tekintsünk. Erre hívják fel a figyelmet a *deviáns oksági láncokat tartalmazó esetek*. Ezek a példák azt mutatják, hogy fűzzük bármilyen szorosra a szándék és a testi mozgás közti kapcsolatot, mindig lesznek olyan esetek, amelyek ugyan megfelelnek a proto-analízisben szereplő kritériumoknak, azonban a végállapotot – egy feltételezett folyamatok során fellépő szokatlan, hóbortos, deviáns oksági elem következtében – mégsem tekintenénk szándékos cselekvésnek.

A proto-analízist érintő ellenpéldák arra igyekeznek rámutatni, hogy a szán- dék, valamint annak oksági hatása se nem szükséges, se nem elégséges feltétele annak, hogy a végállapotot szándékos cselekvésnek tekinthessük. A továbbiak- ban az utóbbival, a deviáns oksági láncokból vett érvel kivánok foglalkozni.

³ Ezeket az ellenvetéseket a szándékos cselekvés oksági elméletének hívei korántsem te- kintik konkluzívnak (Searle 1983, vagy Mele 1992a, Mele 2001).

A deviancia példái

Lássunk először néhány, a deviáns oksági láncokból vett érvet alátámasztó reprezentatív példát:

1. *Bill és a nagybácsi*: Billnek szándékában áll megölni a nagybátyját (szeretné megszerezni annak vagyonát, továbbá azt hiszi, a nagybácsi meggyilkolása kiváló módja annak, hogy megszerezze annak vagyonát). E szándéka olyannyira izgatottá teszi, hogy (figyelmetlenül) áthajt az első járókelőn, akiről kiderül, hogy történetesen épp a nagybácsi (Chisholm 1966, 29-30.).
2. *A zaklatott hegymászó*: „Egy hegymászó meg akar szabadulni a rá nehezedő súlytól, továbbá annak a veszélyétől, hogy egy másik embert tartson a kötélen. Azt is tudja, hogy amennyiben elereszti a kötelet, a súlytól és a veszélytől egyaránt megszabadulhat. Ez a hit és ez a vágy olyannyira felzaklatja, hogy (szándékolatlanul) elereszti a kötelet” (Davidson 1973/2001, 79.).
3. *A tapasztalatlan tettestárs*: „Valaki egy partin azt tervezi, hogy kilötyintí, ami a poharában van, mert jelt akar adni a barátainak arra, hogy a helyiséget kirabolják, és arról is meg van győződve, hogy ha kilötyintí azt, ami a poharában van, a megbeszéltek szerint valóban jelet is ad. De mindettől az illető olyan ideges lesz, hogy elkezd remegni a keze, és így kilötyintí, ami a poharában van” (Frankfurt 1978, 157., Huoranszki Ferenc fordítása).
4. *A kritizált színész*: „Egy színészt a múltban azért illettek kritikával, mert nem játszotta jól az ideges ember szerepét. Egy új színdarab premierjén, mivel szerepe azt megkívánja, szándékában áll idegesnek látszani, e szándéka következtében ideges lesz, s ezen idegesség következtében idegesen is játszik” (Enç 2003, 101.).
5. *A lövész és a vaddisznók*: „Egy férfi meg akar ölni egy másikat, mégpedig úgy, hogy lelövi. Tegyük fel, hogy egy mérföldnyivel elvétí a célt. A lövés azonban felriaszt egy csapat vaddisznót, amelyek eltiporják a kiszemelt áldozatot” (Davidson 1973/2001, 78.).
6. *A focista és a két háton is megpattanó labda esete*: A játékos azzal a szándékkal rúgja meg a labdát, hogy azt a kapuba juttassa. Ahelyett azonban, hogy a labda a szándékolt görbét írná le, megpat-

tan két (feltételezhetően inaktív) játékoson, s végül a hálóban köt ki (Enç 2003, 116.).

E példák mindegyike átfogalmazható úgy, hogy ne indokokat, hiteket, vagy egyéb mentális elemeket tartalmazzanak, hanem szándékokat.⁴ Ennek megfelelően a példákban szereplő „szeretné”, párban a „hiszi/tudja” predikátummal lecserélhető a „szándékszik” predikátumra (a (2)-es, valamint (5)-ös példában). Csakúgy, mint a (3)-as példában szereplő „tervezi” és „hiszi” predikátum.

A deviancia típusai

Az iménti példák a szóban forgó deviancia két típusát ölelik fel:

(1)-től (4)-ig az úgynevezett *elsődleges deviancia* eseteivel találkozhatunk. A deviancia ezen típusát tartalmazó példák a testi mozgások és a mentális előzmények közti viszonylag szoros (a hipotézis szerint oksági) kapcsolathoz rendelik a deviáns elemet. Ez az elem leggyakrabban: *idegesség, izgatottság, figyelmetlenség*. (1) Bill a nagybácsi megölésére vonatkozó szándéka következtében válik figyelmetlenné. (2) A hegymászót a kötél elengedésére irányuló szándék teszi zaklatottá. (3) A tapasztalatlan tettestárs keze épp az ital kilöttyintésének szándékától válik remegővé. (4) A színész az idegesen játszás szándéka következtében válik idegessé.

(5) és (6) az úgynevezett *másodlagos deviancia* reprezentatív példái. Ez a fajta deviancia a szándékos cselekvés és annak szándékolt következményei közé iktatja be a deviáns elemet. Az (5) példa lövése már meghúzta a ravaszt, mikor közbelép a deviáns oksági elem. A (6) példában szereplő focista a deviáns elem felbukkanásának pillanatában már ellőtte a labdát.⁵

⁴ Vita zajlik arról, hogy vajon a vágyak, valamint a megfelelő hitek (a davidsoni értelemben vett indokok) önmagukban szándékot képeznek-e, vagy másképpen fogalmazva arról, hogy aki indok alapján cselekszik, vajon szándékosan cselekszik-e.

⁵ A szakirodalomban előfordulnak más felosztások is. Brandt (1989) például inkább az *előzmény-deviancia* és a *következmény-deviancia* felosztást javasolja. Szoktak továbbá más példákat is hozni, például a más ágenseket tartalmazó példákat, vagy az úgynevezett *harmadlagos deviancia* (Mele 1992a) eseteit. Ezekkel az esetekkel e tanulmány keretei között nincs mód foglalkozni.

A fentiek ismeretében fogalmazzuk meg még egyszer, miben is áll a szándékos cselekvés oksági elméletét érintő, hóbortos oksági láncokból fakadó kihívás. A proto-analízisnek mindegyik példa megfelel, amennyiben mindegyik esetén megtalálható a megfelelő mentális elem, a szándék. Annak oksági hatékonysága szintén tagadhatatlan. Mindezek ellenére *a végeredményt intuitíve mégsem tekintենék szándékos cselekvésnek*. Bár Billnek szándékában állt megölni a nagybátyját, és e szándékának oksági szerepe volt abban, hogy végül megölte, a nagybácsi meggyilkolása mindezek ellenére mégsem tekinthető szándékos cselekvésnek. A proto-analízis – úgy tűnik – nem megfelelő. Az abban szereplő kritériumok – ha a deviáns oksági láncokból vett érvre nem sikerül kielégítően válaszolni – a szándékos cselekvés kritériumának elégtelenek lesznek. Ugyanis *egy sor cselekvést e kritériumok alapján szándékosnak kellene tekintenünk*, amelyekről intuitíve nem mondanánk, hogy szándékosak.

A szándékos cselekvés oksági elméletét érintő, deviáns oksági láncokból vett érv vajon mennyire tekinthető súlyos nehézségnek? Az oksági elmélet hívei közül Davidson az, aki a kihívás megválaszolása kapcsán elkeseredésének ad hangot. Míg a másodlagos deviancia megoldása kapcsán csupán a tanácsstalanságát tolmácsolja, addig az elsődleges deviancia által támasztott kihívás kapcsán (amit ő „nem-sztenderd, vagy örült belső oksági láncnak” nevez, lásd Davidson 1973/2001, 72) azt nyilatkozza, hogy az számára „legyőzhetetlennek tűnik” (u.o.). De a szándékos cselekvés oksági elméletétől idegenkedő filozófusok szintén úgy látják, hogy e nehézség megoldhatatlan, és (természetesen nem kizárólag) ezért az elméletet érdemes inkább elvetni (pl. Frankfurt 1978, Wilson 1989, Ginet 1990, Sehon 2005, Williamson [előkészületben]).

Az oksági elmélet töretlen hívei szerint azonban Davidson elkeseredése talán nem feltétlenül indokolt. Előfordulhat, hogy a deviáns oksági láncokból vett érv az eredeti hipotézis megtartása mellett (de azt némileg módosítva) megválaszolható. Pusztán félresöpörni azonban aligha lehet. Milyen módon próbálnak válaszolni e kihívásra a szándékos cselekvés oksági elméletének hívei? Az alábbiakban John Searle, valamint Alfred Mele megoldási javaslatait vizsgálom.⁶

⁶ Brand 1989, Stout 2005, valamint Enç 2003 átfogóan igyekeznek e nehézséget megválaszolni.

Válaszkísérletek

Az egyik megközelítés szerint az oksági hipotézist pusztán egyetlen kitévellel elegendő kiegészítenünk ahhoz, hogy a deviáns oksági láncokból vett nehézségeket elkerüljük. Annyit kell csupán hozzátennünk, hogy a szándék *megfelelő módon* okozza a szóban forgó eseményt (Davidson 1973/2001). Ez azonban kissé kiábrándító válasznak tűnik, hiszen problémás lesz megválaszolni egyszer és mindenkorra, milyen esetben tekinthető egy oksági lánc megfelelőnek (Huoranszki 2003).

Mások arra tesznek kísérletet, hogy a proto-analízis módosítása mellett megmutassák, hogy a deviáns oksági láncokat tartalmazó példák mitől *nem jelennek* az elmélet számára *megoldhatatlan nehézséget*. Searle és Mele ezen stratégia képviselői.

Miképpen egészíti ki John Searle a szándékos cselekvés fenti kritériumait (Searle 1983)? Szerinte a (szándékos) cselekvés kapcsán három összetevőről, és azok oksági kapcsolatáról kell beszélnünk. 1. *előzetes szándék (prior intention)*, 2. *szándék a cselekvésben (intention in action)*, továbbá 3. *a testi mozgás*. A (szándékos) cselekvés searle-i sémáját szemlélteti az 1. táblázat (Searle 1983, 94):

Előzetes szándék <i>(Prior intention)</i>	Okozza ➔	Szándék a cselekvésben <i>(Intention in action)</i>	Okozza ➔	Testi mozgás
		Cselekvés		

A szándékos cselekvés paradigmaticus eseteiben mind a három elem megtalálható. Az előzetes szándék azonban – mint azt az 1. táblázat is mutatja – nem szükséges feltétele annak, hogy egy esemény (jellemzően a testi mozgás) szándékos cselekvés legyen. A „szándék a cselekvésben” azonban igen. (Searle ezzel a különbségtétellel igyekszik megválaszolni a járulékos, impulzív, vagy épp az intrinzikusan motivált cselekvésekből eredő nehézségeket is).

A deviancia fent említett példái komplex, előzetes szándékokat is tartalmazó cselekvések. Mikor hétfőn kialakítjuk azt az előzetes szándékot, hogy másnap, kedden délben felemeljük a karunkat, majd pedig kedden délben kialakítjuk a

szándékot a cselekvésben, hogy felemeljük a karunkat, majd pedig a karunk ennek következtében felemelkedik, nos, ez tekinthető a szó szoros értelmében szándékos cselekvésnek. Ebben (és csak ebben) az esetben mondhatjuk, hogy a karunkat szándékosan emeltük fel.

Az előzetes szándék tartalmát leginkább a következő mondat fejezheti ki: „Holnap délben felemelem a karom”. A „szándék a cselekvésben” tartalmát pedig a következő: „Akkor most felemelem a karom”. A deviáns oksági láncok támasztotta nehézség forrása e különbségek megadásával válhat talán érthetővé. Az elsődleges deviancia eseteiben vagy úgy áll a helyzet, hogy a szándékos cselekvés szükséges feltétele, a „szándék a cselekvésben” teljes egészében hiányzik, vagy pedig úgy, hogy a „szándék a cselekvésben” semmilyen tartalmi összefüggésben nincs az előzetes szándékkal. A searle-i diagnózis érzékeltetéséhez a 2. táblázat segítségével hasonlítsuk össze, hogy mikor tekinthetnénk a deviáns példákban szereplő eseteket szándékos cselekvésnek, s mikor nem. (Mindegyik esetről az első sorban a szándékos cselekvések [pl. 1.], míg a második sorban [pl. 1'] a deviáns esetek leírásai találhatóak.

Előzetes szándék	Okozza ➔	Szándék a cselekvésben	Okozza	Testi mozgás
1. Tartalma: Megölni a nagybácsit.	Okozza ➔	Tartalma: Most megölni a nagybácsit.	Okozza ➔	Testi mozgás
1'. Tartalma: Megölni a nagybácsit.	Okozza ➔	Tartalma (megközelítőleg): Vezetni az autót, a következő sarkon balra fordulni, stb.	Okozza ➔	Testi mozgás
2. Tartalma: Elegendni a kötelet.	Okozza ➔	Tartalma: Most elengedni a kötelet.	Okozza ➔	Testi mozgás
2' Tartalma: Elegendni a kötelet.	Okozza ➔	Tartalma: ???	Okozza ➔	Testi mozgás

3. Tartalma: Kilöttyinteni a pohár tartalmát.	Okozza ➔	Tartalma: Most kilöttyinteni a pohár tartalmát.	Okozza ➔	Testi mozgás
3'. Tartalma: Kilöttyinteni a pohár tartalmát.	Okozza ➔	Tartalma: ???	Okozza ➔	Testi mozgás
4. Tartalma: A harmadik felvonásban idegesnek látszani.	Okozza ➔	Tartalma: Most idegesnek látszani.	Okozza ➔	Testi mozgás
4': Tartalma: A harmadik felvonásban idegesnek látszani.	Okozza ➔	Tartalma: ???	Okozza ➔	Testi mozgás

Searle diagnózisa szerint az elsődleges deviancia esetei nem tekinthetők szándékos cselekvésnek. Az (1) példában szereplő Bill ugyan kialakítja a nagybácsi meggyilkolására vonatkozó előzetes szándékot, ám a nagybácsi meggyilkolásának pillanatában, (bár kétségtelenül csinált *valamit*) csakhogy *amit tett, az tartalmát tekintve nem felel meg az előzetes szándék*nak. Nem elgázolni szeretne volna, hanem például lelőni. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az előzetes szándék tartalma nem az volt, hogy majd a döntőnek bizonyuló pillanatban Bill figyelmetlenül vezessen. Searle terminológiájában: a döntő pillanatban jelen lévő szándék a cselekvésben sikerességi feltétele nem a nagybácsi halála volt, hanem a legközelebbi kanyarban történő balra fordulás. (2), (3), valamint (4) esetén Searle diagnózisa kissé eltér. A deviáns példákban ugyanis nem artikulálható a „szándék a cselekvésben” tartalma. Ha pedig ez nem artikulálható, akkor minden valószínűség szerint egyáltalán nem beszélhetünk cselekvésről. Ahhoz pedig, hogy a deviáns oksági láncokból vett érv megállja a helyét, az oksági elmélet hívének ezt az eseményt cselekvésnek, méghozzá szándékos cselekvésnek kellene tekintenie. Ez pedig, legalábbis ebben a módosított keretben, egyáltalán nincs így. Helytelen az a leírás, amely a „szándék a cselekvésben” tartalmát a kötél elengedéseként, a pohár tartalmának kilöttyintéseként, vagy épp az idegesen való játszásként adná meg. Egész egyszerűen azért, mert (2), (3), valamint (4) esetén nem található meg a (szándékos) cselekvés szükséges feltétele, a

„szándék a cselekvésben”. *A problémás epizódokat sztenderd értelmezésben nem (szándékos vagy szándékolatlan) cselekvésként, hanem pusztán történésként írják le.* A kötel kicsúszik a kézből, a pohár tartalma kilöttyen, a színész ideges lesz (lásd még Tahlberg 1984, valamint Mele 1992a).

A másodlagos deviancia ([5] és [6]) esetén az iménti válasz azonban nem megfelelő, hiszen az „előzetes szándék” és „a szándék a cselekvésben” tartalma éppen megfelelnek egymásnak. A lövész, valamint a focista eseteit talán mindannyian cselekvésnek tekintenénk. Akkor mégis miért nem tekinthetnénk a másodlagos deviancia fenti eseteit egyúttal szándékos cselekvésnek is? Searle válasza szerint azért, mert a cselekvő részéről egy komplex szándékot feltételezünk. Ez a komplex szándék pedig (valószínűsíthetően) tartalmaz a ravasz meghúzása, illetve a labda elrúgása utáni eseményekre vonatkozó *feltételezéseket* (például: „A golyó áthatol az áldozat szívéen.”, vagy „A labda nyílegyenesen a bal felső sarokba repül.”). Ezek a specifikus cél-eszköz feltételek nem teljesülnek (Searle 1983, 109). Ennek hiányában pedig a lövész, valamint a focista esetei nem tekinthetők szándékos cselekvésnek. Ebben a speciális értelemben mondhatjuk, hogy *nem haladt minden a terveknek megfelelően.*

Pillanatnyilag úgy tűnik tehát, hogy ezekkel az eredeti elemzést módosító javaslatokkal talán sikerül megőrizni mind a hétköznapi intuíciónkat, mind pedig a szándékos cselekvés oksági elméletének alapvonalait.

Searle azonban néhány további, a deviáns oksági láncok szempontjából is releváns elemet fogalmaz meg a szándékos cselekvés kritériumaként. Ezek közül egyet feltétlenül meg kell említeni.

Az „előzetes szándék”, „a szándék a cselekvésben” valamint a „testi mozgások” közti oksági kapcsolatot *a szándékok oksági önreferencialitásának tézise* hivatott igazán szorosra fűzni. Searle szerint, mikor szándékomban áll felemelni a karom, „a szándékom intencionális tartalmának legalább annak kell lennie, hogy ezen szándékom végrehajtásaként emeljem fel a karom” (Searle 1983, 85.). Egy példa talán megvilágíthatja, mire is gondolhat: tegyük fel, hogy egy előadás során viselkedésemmel zavarom az előadót. Erre ő felszólít, hogy hagyjam el a termet. Ekkor eszembe jut, hogy épp indulnom kell az óvodába a gyerekért. És el is hagyom a termet. Vajon engedelmeskedtem-e a parancsnak? Az biztos, hogy engedetlen éppenséggel nem voltam. Hogy biztosabban meg lehessen állapítani, vajon engedelmeskedtem-e a parancsnak, annak a következőképpen kellene hangoznia: „Felszólítom arra, hogy a parancsomnak engedelmeskedve hagyja el a termet”.

A szándékok esetén analóg a helyzet. Ahhoz, hogy szándékosan emeljem fel a karom, ahhoz azt is kell szándékoznom, hogy ezen szándékom miatt emelkedjen fel a karom (Searle 1983, 86). Meg lehet azonban ezt a tézist fogalmazni másképpen is: a szándék tartalmának kifejezése lényegi utalást kell tartalmazzon magára a szándéokra (Mele 1992b, 197). A deviancia (legalábbis az elsődleges deviancia) lehetőségét ily módon talán egyszer és mindenkorra sikerül kizárni.

Azonban a szándékok oksági önreferencialitásának tézise a szándékos cselekvéssel szemben talán túlságosan is erős követelményeket támaszt. Előfordulhat ugyanis, hogy egy sor (intuitíve) szándékos cselekvést a szándékok oksági önreferencialitásának tézise egész egyszerűen kizár. Például a csecsemők vagy a kutyák bizonyos esetekben szándékosan cselekszenek, mégis úgy tűnik, az önreferencialitási tézis támasztotta kritériumokhoz szükséges kognitív kapacitással nem rendelkeznek. Úgy tűnik, e kritérium „pszichológiai szempontból teljesen valószínűtlen” (Mele 1992b, 204).⁷ Habár a deviáns oksági láncokat talán sikerül a szándékok oksági önreferencialitásának tézise segítségével kizárni, a cselekvőre azonban e kritérium valószínűtlenül nagy kognitív terhet ró.

Talán érdemesebb a Searle által bevezetett önreferencialitási tézist gyengébben megfogalmazni. Searle tézise mögött valószínűleg az gondolat áll, hogy a szándékok már önmagukban specifikálják, miképpen fognak cselekvéshez vezetni. Ha pedig nem (nagyjából) azon a – szándék tartalmában már specifikált – módon vezetnek a cselekvéshez, akkor nem eredményeznek szándékos cselekvést (Mele 1994, 209). A deviáns oksági láncokat tartalmazó példák pedig pont ilyen esetek volnának. Mele (1992b) szerint szándékom teljesülésének elégséges feltétele, ha e szándékom végrehajtása során követek 1. egy a szándékom központi összetevőjét képező *cselekvési tervet (action plan)*, valamint 2. nem csupán összhangban e cselekvési tervvel, hanem *e terv által vezérelten* hajtom végre a cselekedetet.

A szándék részét képező cselekvésterv Mele szerint tartalmaz egyrészt egy célreprezentációt, másrészt (a szándékos cselekvés eseteinek többségében) a cél eléréséhez szükséges eszközök reprezentációját. Rendelkezni egy tervvel, meg lehet, csupán annyit jelent: rendelkezni egy célra, továbbá ezen cél eléréséhez szükséges eszköz(ök)re vonatkozó reprezentációval. Ezt a cselekvési tervet nevezi Mele a szándék *reprezentációs tartalmának*. (Ez nagyjából megfelel annak,

⁷ Huoranszki (2003) más nehézséget is említ. Szerinte a szándékok oksági önreferencialitásának tézise felveti a regresszus gyanúját.

amit Searle az előzetes szándék, valamint a szándék a cselekvésben intencionális tartalmának nevezett).

Milyen feladatot látnak el a szándékok? Ezzel kapcsolatban Mele a következő funkciókat sorolja fel (Mele 2010, 110): a szándékos cselekvés megkezdése, annak motivációs értelemben történő fenntartása, vezérlése, a cselekvő viselkedésének koordinálása, a gyakorlati mérlegelés lezárása, stb. A deviáns oksági láncokból vett érv megválaszolása szempontjából döntő fontosságú a *vezérlés* funkciója. Ahhoz, hogy egy szándékot sikeresen hajtsunk végre, rendelkezniünk kell egy tervvel, továbbá a viselkedésünknek e vezérlő tervet kell követnie (u.o.). Ha szándékomban áll belépni az elektronikus levelezőrendszerembe, akkor e szándék magában foglalja nagyjából a következőket: rákattintani a megfelelő oldalra, beírni a nevet, beírni a megfelelő kódot, stb. Ez a terv az, ami – egészen a cselekvésem lezárultáig – a mozdulataimat vezérli. Ez a funkció különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha a folyamatot egy ponton véletlenül elrontom.

E fogalmak segítségével Mele talán képes a deviáns oksági láncokból vett érvert megválaszolni, anélkül azonban, hogy egyúttal a szándék tartalmára valószínűtlenül nehéz terhet rakna. Az elsődleges deviancia fentebbi példái ([1]-[4]) kapcsán a következő válasz körvonalazódik.

Az (1)-es példában szereplő Billnek minden valószínűség szerint eredetileg az volt a terve, hogy megöli a nagybácsit, de csak *azután*, hogy annak házához már elkocsikázott. A szándékba foglalt tervtől az események jócskán eltértek. Ha e feltételezés helytálló, akkor a szándék tervösszetevőjére történő hivatkozással tényleg meg lehet válaszolni, hogy a nagybácsi meggyilkolásaként leírt esemény miért nem tekinthető szándékos cselekvésnek. (2), (3), valamint (4) esetén a sztenderd értelmezés szerint – mint azt fentebb már láttuk – *a cselekvő egész egyszerűen nem csinált semmit*, így a szándékos cselekvés oksági elmélete nem érti félre a szóban forgó eseményt. Ahhoz, hogy egy eseményt szándékos cselekvésként értsünk, először cselekvésként kellene értenünk. Ennek az esete pedig nem áll fenn.

Mele egy eddig még nem említett, de a deviáns oksági láncokból vett évrre adott válaszok között gyakran felbukkanó gondolatra is támaszkodik: a szándékoknak a szándékos cselekvések *közvetlen okának* (*proximal cause*) kell lennie.⁸ Ez segíthet kizárni az elsődleges deviancia eseteit. A fenti példákban azonban a szándékok pusztán *közvetett* szerepet töltenek be a testi mozgások létre-

⁸ A gondolat először talán Brandtnél (1989) bukkan fel.

jöttében.⁹ A közvetlen ok nem a szándék, hanem a szándék következtében előálló idegesség, izgatottság.

A szándék cselekvésvezérlő funkciója csak a nem-sztenderd értelmezés mellett nyeri el magyarázó erejét. Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy (1)-ben a hegymászó elengedte a kötelet, (2)-ben a tapasztalatlan tettestárs a pohár tartalmát kilötytyintette, (3)-ban a színész pedig idegesen játszott, a szándék vezérlő funkciójára történő hivatkozással ezekben az esetekben is számot lehet adni a cselekvés szándékolatlan voltáról. Fogalmi értelemben ugyanis különbség van aközött, ha valaki *egy tervet követ*, és aközött, hogy csupán *egy tervnek megfelelően jár el*. Egy analógia talán megvilágító lehet: ha valaki a zebraánál, mikor a lámpa pirosat jelez, csak úgy megáll, akkor viselkedése a kresz szabályainak éppenséggel megfelel, mégsem mondanánk, hogy a viselkedése a kresz szabályait követte (Mele 1992b, 200-201).

A másodlagos deviancia ([5] és [6]) eseteit Mele szintén a szándék tervössze tevőjére való hivatkozással magyarázza. A válasza ebben az esetben sem nagyon különbözik Searle javaslatától. Szándékos cselekvéseink során bizonyos tervekét követünk. Legalábbis többé-kevésbé. De vajon az eredeti tervekhez képest mekkora eltérést engedhetünk meg? Ezt végérvényesen, egyszer és mindenkorra igencsak nehéz megválaszolni. Sztenderd értelmezésben nem feltételezzük, hogy a lövész eredeti tervének része volt, hogy a kilőtt golyó vagy a) nyílegyenesen az áldozatot szívébe fúródik, vagy b) felriaszt egy csorda, a közelben tartózkodó vaddisznót, amelyek várhatóan eltapossák a célpontot. Ebben az esetben (5) szándékos cselekvésnek minősülne. Tekintve azonban, hogy b)-t valószínűleg *nem* tekintjük olyan, a cél eléréséhez szükséges eszközre vonatkozó reprezentációnak, amellyel a lövész rendelkezett, nem mondhatjuk, hogy a lövész egy tervet követett. És így – Mele elméletének fényében – azt sem, hogy szándékosan végzett az áldozattal. Mindezt lehet mondani annak ellenére is, hogy szándékában állt megölni az áldozatot, továbbá, hogy e szándéknak oksági szerepe volt abban, hogy végül meg is ölte az áldozatot.

Talán az lenne az intuíciónk, hogy az áldozat meggyilkolása szándékos volt, ha az (5)-ös példától eltérően az eredeti terv az lett volna, hogy a célpontot szíven találja, de ehelyett történetesen épp annak fejét találná el. Ezt az eltérést talán nem tekintenénk elegendőnek ahhoz, hogy az áldozat meggyilkolását

⁹ Wilson (1989) e kritériumot vitatja. A kritérium további finomításához lásd Mele (1992a).

szándékolatlan cselekvésnek tekintsük. (Ezt az intuíciónkat talán csak az mozdítaná ki, ha megtudnánk, a lövésnek annak idején azt tanították a mesterlövész-iskolában, hogy *csak* a szívlövés halálos, a fejlövés pedig csupán időszakosan elkábítja az áldozatot) (Mele-Moser 1994). Mindezzel Mele alighanem csupán annyit szeretne mondani, hogy egy cselekvés szándékos, illetve szándékolatlan voltára vonatkozó hétköznapi ítéleteinket nagyban befolyásolják *a cselekvőre vonatkozó háttérismereteink*.

Az eddig mondottak fényében talán egy megjegyzést még tehetünk. A szándékos cselekvés oksági elmélete számára nehézséget jelenthet megmondani, mit is jelent pontosan, hogy egy oksági lánc megfelelő. Azt sem könnyű azonban megállapítani, hogy mitől lesz egy oksági lánc deviáns. Az oksági láncok *önmagukban* olyanok, amilyenek. Az oksági láncok mindig az ágens elvárásai, különböző feltételezései fényében válnak hol deviánssá, hol pedig megfelelővé (Searle 1983, 109). Ha a (4) példában szereplő színész a második előadástól már számolna azzal, hogy valahányszor szándékában áll idegesen játszani (mondjuk a harmadik felvonásban), e szándék következtében mindig ideges is lesz, a példában szereplő oksági láncot vajon ennek ismeretében is deviánssnak tekintenénk? Talán nem. Talán vannak az eredeti példában szereplő színésznél cselesebb, körmönfontabb színészek is. E színészek azonban minden valószínűség szerint szándékosan játszanak idegesen. Az eredeti példában szereplő színészek azonban nem. Searle és Mele válaszai pedig éppen azt igyekeztek bemutatni, hogy miért nem. És így azt is, hogy a deviáns oksági láncokat tartalmazó esetek a szándékos cselekvés oksági elmélete számára miért nem jelentenek megoldhatatlan nehézséget.

Irodalom

Brand, Myles 1989. Proximal causation of action. *Philosophical Perspectives*. 3, 423–42.

Chisholm, Roderick 1966. Freedom and Action. In Keith Lehrer (szerk.) *Freedom and Determinism*, New York, Random House, 11–44.

Davidson, Donald 1973/2001. Freedom to act. In *Essays on actions and events* (2. Edition) New York, Oxford University Press, 59–74.

Davidson 1974/2001. Psychology as Philosophy In *Essays on actions and events* (2. Edition) New York, Oxford University Press, 187–195.

- Enç, Berent 2003. *How we act*. New York, Oxford University Press
- Frankfurt, Harry, G. 1978. The problem of action. *American Philosophical Quarterly* 15/2, 157–162.
- Ginet, Carl 1990. *On Action*. Cambridge, Cambridge University Press
- Huoranszki Ferenc 2003. Mitől tudatos egy cselekedet? In Farkas Katalin – Orthmayr Imre (szerk.) *Bölcsélet és Analízis*, Budapest, Eötvös Kiadó, 270–285.
- Huoranszki Ferenc 2013. Hogyan értünk meg egy cselekedetet? *Magyar Filozófiai Szemle*, 9–28.
- Hursthouse, Rosalind 1991. Arational actions. *The Journal of Philosophy* 88/2, 57–68.
- Mele, Alfred – Moser, Paul, K. 1994. Intentional Action. *Notus* 28, 39–68.
- Mele, Alfred 1992a. Recent Work On Intentional Action. *American Philosophical Quarterly* 29/3 199–217.
- Mele, Alfred 1992b. *Springs of Action*. New York, Oxford University Press
- Mele, Alfred 2003. *Motivation and agency*. New York, Oxford University Press
- Mele, Alfred 2010. Intention. In O'Connor, Timothy – Sandis, Constantine (szerk.) *A Companion to the Philosophy of Action*. Wiley-Blackwell, 108–114.
- Sehon, Scott 2005. Deviant causal chains and the irreducibility of teleological explanation. *Pacific Philosophical Quarterly* 78, 195–213.
- Stout, Rowland 2005. *Action*. Acumen
- Searle, John 1983. *Intentionality*. Cambridge, Cambridge University Press
- Thalberg, Irving 1984. Do Our Intentions Cause Our Intentional Behaviour? *American Philosophical Quarterly*. 21, 249–260.
- Williamson, Timothy (előkészületben) Acting On Knowledge. In Carter, J.A. Gordon, E. Jarvis, B. (szerk.) *Knowledge-First*. Oxford University Press
- Wilson, George, M. 1989. *The Intentionality of Human Behaviour*. Stanford University Press